

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

ISSN 2148-5704

www.osmanlimirasi.net

osmanlimirasi@gmail.com

Cilt 11, Sayı 29, Mart 2024 / Volume 11, Issue 29, March 2024

HACI ABDULLAH SÂFÎ'NİN LUGÂT-I TÜRKİYESİ'NDE KERKÜK AĞZINA DAİR SÖZ VARLIĞI

About Kirkuk Dialect's Vocabulary in Hacı Abdullah Sâfi's Luğât-ı Türkiyye

Makale Türü/ Article Types : Arařtırma Makalesi/Research Article
Geliř Tarihi/Received Date : 17.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted Date : 03.03.2024
Sayfa/Pages : 41-58
DOI Numarası/DOI Number : <http://dx.doi.org/10.17822/omad.1438822>

Önder SAATÇI

(Öğr. Gör. Dr.), Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi / Türkiye, e-mail:
ondersaatci@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5322-7725>

Atıf/Citation

Saatçi, Önder. "Hacı Abdullah Sâfi'nin Luğât-ı Türkiyye'sinde Kerkük Ağzına Dair Söz Varlığı"
Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi 11/29 (2024): 41-58.

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 11, Sayı 29, Mart 2024.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 11, Issue 29, March 2024.

ISSN: 2148-5704

HACI ABDULLAH SÂFÎ'NİN LUĞÂT-I TÜRKİYYESİ'NDE KERKÜK AĞZINA DAİR SÖZ VARLIĞI

About Kirkuk Dialect's Vocabulary in Hacı Abdullah Sâfî's Luğât-ı Türkiye

Önder SAATÇİ

Öz: Makalenin girişinde Kerkük ağzıyla ilgili söz derleme çalışmalarından söz edilmiş, günümüze değin bölgeyle ilgili yapılmış sözlükler ve çeşitli ağız çalışmalarından çıkarılmış indeksler tanıtılmıştır. Üzerinde çalıştığımız yazmanın müellifi hakkında bazı bilgiler sunulduktan sonra yazmanın nitelikleri anlatılmıştır. İnceleme bölümünde öncelikle yazmadaki Kerkük ağzı söz varlığı listelenmiş, bu söz varlığının hangilerinin madde başında hangilerinin tanımlarda bulunduğu belirtilmiştir. Bu tespit sırasında bazı kelime çeşitleri de gösterilmiştir. İncelemede, Türkiye Türkçesiyle ortak kelimelerden bazılarının gerek madde başında gerek tanımlarda Kerkük ağzı fonetiğiyle kaydedilmiş olduğu gösterilmiştir. Yazmada Kerkük ağzından alınmış bazı kelimelerin anlamlarının günümüzde Kerkük ağzı ile ilgili sözlüklerdeki tanımlarıyla uyumsuzluğuna dikkat çekilmiş, bunun sebepleri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, birkaç maddenin tanımında bulunan, Türkiye Türkçesiyle ortak bazı kelimelerin Kerkük ağzındaki anlamlarıyla kullanılmış olduğuna dikkat çekilmiştir. Makalede verilerin birçoğu tablolarla karşılaştırmalı bir yöntemle sunulmuştur. Sonuç bölümünde yazmanın bu yönleriyle bir taraftan Kerkük ağzının söz varlığının kayda geçirilmesi çalışmalarında önemi üzerinde durulmuş ve Türkoloji çalışmalarına katkı sağlayacağı belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: anlam, kelime, sözlük, söz varlığı, yazma

Abstract: In the introduction of the article, the compilation studies on Kirkuk dialect were mentioned, dictionaries and indexes extracted from various dialect studies were introduced. After presenting some information about the author of the manuscript we are working on, the characteristics of the manuscript are explained. In the analysis section, firstly, the vocabulary of Kirkuk dialect in the manuscript is listed and it is indicated which of these vocabulary are found at the beginning of the article and which are found in the definitions. During this determination, some word types were also shown. In the analysis, it is shown that some of the words common with Turkey Turkish are recorded with Kirkuk dialect phonetics both at the beginning of the article and in the definitions. The incompatibility of the meanings of some words taken from the Kirkuk dialect in the manuscript with their definitions in the dictionaries related to the Kirkuk dialect today has been pointed out and the reasons for this have been emphasised. In addition, it was pointed out that some words common to Turkey Turkish in the definitions of a few items were used with their meanings in the Kirkuk dialect. In the article, most of the data are presented in a comparative method with tables. In the conclusion part, the importance of the manuscript in recording the vocabulary of Kirkuk dialect is emphasised and it is stated that it will contribute to Turkological studies if it is published.

Key Words: meaning, word, dictionary, vocabulary, manuscript

Extended Abstract

In the introduction of the article, after briefly mentioning the first researches on the dialects of Turkish in Turkey, the studies on word compilations and the dictionaries organised with the data obtained from these studies, the studies on word compilations related to the Kirkuk dialect were focused on, and examples of various dictionary studies on this subject were given. In this context, some number information about Habib Hürmüzlü and Ata Terzibaşı's dictionaries on Iraqi Turkmen dialects are given. In addition, indexes extracted from various dialect studies on the region until today are introduced.

Biographical information about the author of the manuscript we are working on; birthplace, works, literary products, etc. After biographical information is presented, the qualities of the manuscript are explained. We found it appropriate to give the following basic information about the manuscript: The language of the manuscript is Turkey Turkish. The orthography of the manuscript is classical Ottoman orthography. The manuscript consists of 244 pages and is written in a script that can be called legible. There are 3495 articles in it, including repetitions. After giving some information about how the manuscript was delivered to us, it is emphasised how the words in the manuscript can be classified according to their meanings and concepts. The main word groups in the manuscript are: plant names, animal names, disease names, some historical proper names, etc.

In the analysis section, firstly, the vocabulary of the Kirkuk dialect in the manuscript is listed in a table and it is indicated which of these vocabularies are mentioned at the beginning of the article and which are found in the explanation of definitions. Such information is also given in tables. During this determination, some word types such as compound verb, idiom, doubling are also shown. In the analysis, it is stated that some of the words common with Turkey Turkish are recorded with the phonetics of Kirkuk dialect both at the beginning of the article and in the definitions. Attention was drawn to the incompatibility of the meanings of some words taken from the Kirkuk dialect in the manuscript with their definitions in dictionaries related to the Kirkuk dialect today. Such information is also presented comparatively with tables. Some evaluations have been made on the reasons for these differences. In addition, the fact that some words common to Turkey Turkish in the definitions of a few items are used with their meanings in the Kirkuk dialect has been pointed out in a comparative manner with tables. While giving various information about the items related to the vocabulary in the manuscript and creating the tables, we did not neglect to give the forms of the vocabulary in the manuscript in their original form. In our study, it is also asked to what extent the vocabulary given under each subheading is found in the general and idiom dictionaries that have been arranged about İraqi Turkmen dialects so far, or whether the meanings in the manuscript and the meanings in the previously arranged dictionaries.

In the conclusion section, the importance of the manuscript in recording the vocabulary of Kirkuk dialect is emphasised and it is stated that it will contribute to Turkological studies if it is published. The results of our study can be expressed more broadly as follows:

In the dictionary, besides the words taken from the written language and various dialects, historical and archaic vocabulary, many words taken from the Kirkuk dialect are also included: baynak, bildir, çibin, fîrîra, gümürden-, haraş, hõrı, kaşka (II), etc.

Some words such as hāvınc, keççe, which are not found in the dictionaries prepared on İraqi Turkmen dialects until today (Kirkuk Turkish Dictionary, İraqi Turkmen Turkish Dictionary, Turkman Dictionary of Kirkuk Dialect) have been recorded in this dictionary.

In the manuscript, some dilemmas in the Kirkuk dialect, which are not found in other sources, have also been identified: har har, salt sapa.

Although the language of the manuscript is Turkish and the orthography is classical Ottoman orthography, some of the words common with Turkish are recorded in the phonetics of the Kirkuk dialect at the beginning of the article. Thus, information on the phonetics of some words of the Kirkuk dialect was also obtained: çakkal, ekiz, imekle-, pıçak, sep-, yuğa, etc.

Since the author of the dictionary is from Kirkuk, he did not only use the vocabulary of Kirkuk dialect at the beginning of the articles, but also used these words in the definitions and showed the inflected form of some of them: doğması, davarın, eriğın, arakla, etc. However, we cannot say that this attitude of the author is conscious. This situation should rather be considered as the diffusion of dialectal features into the writing.

While defining some Kirkuk dialect words (davar, plum) which are common with Turkey Turkish, the dictionary author gave their meanings in Kirkuk dialect. Some words (balkuta, firişte, forta, hosa, hosa, kunda, leggâm, shorca, toğlı) were taken from Kirkuk dialect but he did not record them with their meanings in Kirkuk dialect. This situation suggests that the words in question have undergone a contraction or change of meaning in today's Kirkuk dialect.

If the manuscript is published, the deficiencies of the dictionaries on Iraqi Turkmen dialects and especially Kirkuk dialect will be eliminated and some definitions will be enriched.

If the manuscript is published as a dictionary, it will contribute to the expansion and development of research on Iraqi Turkmen dialects.

Although the manuscript is not organised as a "dialect dictionary", it will also contribute to the researches on the historical vocabulary of Turkish language and general dialect lexicography studies in terms of the material it contains.

Giriş

Leylâ Karahan “Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması”nda Anadolu ağzıları üzerine yapılan araştırmaların 19. yüzyılın ortalarında başladığını belirtir.¹ Bu araştırmalar kapsamında, Türkiye’de söz derleme faaliyetlerinin ilki H. Zübeyr Koşay ve İshak Refet Işırtman tarafından 1932’de yayımlanan, folklor ağırlıklı “Anadilden Derlemeler”dir. Bu eserin 2. cildini ise 1952’de H. Zübeyr Koşay ve Orhan Acıpayamli yayımlamışlardır. 1939-1949 yılları arasında ise Türk Dil Kurumu “Türkiye’de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisi”ni düzenlemiş ancak bu sözlüğün yetersizliklerini gidermek için 1952’de tekrar yola çıkan TDK, 1963-1982 yılları arasında, son cildi ek olmak üzere, 12 ciltlik “Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü”nü yayımlamıştır. Bunlardan başka, çeşitli dergilerdeki, tezlerin ve bağımsız araştırmaların sonlarındaki kelime listelerinden ve indekslerden de bu cümleden olmak üzere söz etmek mümkündür.²

Kerkük ağzından söz derleme çalışmaları da uzun bir geçmişe dayanmaz. Ata Terzibaşı 1952 yılında Derleme Sözlüğü’nün³ TDK tarafından hazırlanması sırasında Kuruma 1375 fiş göndermiş, bunların 1230’u DS’de madde başı yapılmıştır.⁴ Terzibaşı sonraları halk ağzından topladığı malzemeyle de bunları birleştirerek 2011, 2013 ve 2015 yıllarında üç ciltlik “Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük”ü yayımlamıştır.⁵ Bu sözlükte 5162 madde başı bulunmaktadır. DS’ye Kerkük’ten katkı veren bir başka araştırmacı da 200 fiş göndermiş olan İzzettin Bayatı’dır. DS’ye fiş gönderenlerden biri olan Nermin Neftçi’nin kaç fiş gönderdiği DS’nin ilgili bölümünde belirtilmemiş ancak Neftçi, Kerkük’te bulunduğu yıllara dair hatıralarını kaleme aldığı ve ilk baskısı 1957’de “O Yakadan Bu Yakaya” adıyla, ikinci baskısı ise 2003’te “Kerkük’te Bulduklarım” adıyla yapılan kitabında, Kerkük ağzından deyim, dua, beddua, kalıp söz, birleşik kelime, vb. çok sayıda söz varlığına yer vermiştir.⁶

1979’da ise İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bünyesinde Choban Khıdır Haydar (Çoban Hıdır Haydar), “Irak Türkmen Ağızları”⁷, Hussin Shahbaz Hassan (Hüseyin Şahbaz Hassan), “Kerkük Ağzı”⁸ ve H. Kemal Bayatlı “Halk Şiirinde Irak Türkmen Ağzı Dil

¹ Leylâ Karahan, Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması (Ankara: TDK Yay., 1996), IX.

² Zeynep Korkmaz, “Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış”, Türk Dili Üzerine Araştırmalar-2. Cilt (Ankara: TDK Yay., 2005), 234-235.

³ Metinde bundan sonra DS şeklinde kullanılmıştır.

⁴ Deleme Sözlüğü (1. Cilt) (Ankara: TDK Yay., 1995), LV.

⁵ Metinde bundan sonra KATS şeklinde kullanılmıştır.

⁶ Önder Saatçi, Irak Türkmenleri İçin (İstanbul: Kerkük Vakfı Yay., 2020), 268-276.

⁷ Metinde bundan sonra ITA şeklinde kullanılmıştır.

⁸ Metinde bundan sonra KA şeklinde kullanılmıştır.

İncelemesi"⁹ başlığıyla, birer doktora tezi sunmuşlardır. Bu tezlerden ilk ikisi halk ağzından derlemelere, diğeri ise Irak Türkmen halk şiirinden örneklere dayanmaktadır; bu tezlerin sonunda indeks niteliğinde birer sözlük bulunmaktadır ki bunlar da Irak Türkmen ağızlarından söz derleme çalışmalarına önemli katkı sağlamış olan çalışmalardır. Irak Türkmen ağızlarından deyim ve atasözleri derlemeleri ilgili olarak da pek çok sözlük yayımlanmıştır. Bunlardan en önemlileri Ata Terzibaşı'nın "Kerkük Eskiler Sözü" ve İhsan S. Vasfi'nin "Irak Türklerinde Deyimler ve Atasözleri"dir.¹⁰ Bunların yanında, bazı makale ve bildirilerde de Irak Türkmen ağızlarının söz varlığı incelenmiştir. Bunlardan biri Çoban Uluhan Beşirli'nin "Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler"¹¹ makalesi, diğeri Sevda Özen Eratalay'ın "Kerkük Türkmen Ağzında Hastalık Adları"¹² makalesi, bir diğeri de Mehmet Mehdi Bayat'ın "Irak Türkmen Ağzında Kalıplaşmış Anlatımlar"¹³ bildirisi.

Irak Türkmen ağızlarından söz derleme çalışmalarında önemli bir durak da Habib Hürmüzlü'nün ilk baskısı 2003'te "Kerkük Türkçesi Sözlüğü",¹⁴ ikinci baskısı ise 2013'te genişletilerek "Irak Türkmen Türkçesi"¹⁵ adıyla yayımlanan sözlükleridir. Son baskısında 7000 civarında madde başına ulaşılmıştır.

Daha başka birtakım çalışmalarla da Irak Türkmen ağızlarından söz varlığı derlenerek kayda geçirilmiştir.¹⁶ Ancak bu çalışmada ele aldığımız Sâfi'nin Lüğât-ı Türkiyye'sinin, Irak Türkmen ağızları ve bilhassa Kerkük ağzından söz varlığının kaydedildiği en eski tarihli çalışma olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, yazmanın sonunda kayıtlı tarih 12 Rebiyülevvel 1365-24 Şubat 1945 şeklindedir. Müellifin vefat tarihinin 1898 olduğu göz önüne alındığıdaysa eserdeki söz varlığının 19. yy.da kaydedilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

1. Müellif Hakkında

Kerkük'te yetişmiş en önemli şairlerinden olan Hacı Abdullah Sâfi (1809-1898) klasik edebiyatımızın kudretli bir şairidir. Sâfi Kerkük'teki mahalle mektebinde almış olduğu klasik tahsilin yanında özel olarak tarih, coğrafya ve mantık dersleri de almıştır. Hayatını ticaret ve memuriyetle kazanmıştır. 8 yıl kaldığı İstanbul'da bir iftiraya uğramış, iftiracının sonradan doğruyu söylemesi neticesinde üzerine iftiradan kurtulmuştur. Bu hadise onun üzerinde önemli bir sarsıntıya sebep olmuş olmalı ki bunu mısralara dökerek İftirânâme adlı uzun bir şiir yazmıştır. Her klasik şair gibi bir divan da tertiplemiş olan Sâfi; Ahbârü'd-Düvel, Asâru'l-Evvel (Arapçadan tercüme), Kıstâs-ı Müstakîm eserlerini de kaleme almıştır. Bunun yanı sıra Kerküklü şair Faiz ile karşılıklı şiirler (müşaare)¹⁷ de yazmış olan Sâfi; edebî ürünlerinin yanı sıra dille de ilgilenmiş, Emsile ve bu makalenin konusu olan Lüğât-ı Türkiyye (Türkçe Kelimeler) adlı eserleri de yazmıştır.

2. Yazmanın Nitelikleri

Eser henüz yayımlanmamış olup 224 sayfalık bir yazma hâlinindedir. Yazmadaki madde sayısı, tekrarlarla birlikte 3495'tir. Bizim düzenlemelerimizden sonra ise sözlükte 3394 madde

⁹ Bu tez daha sonra kitap olarak basıldığından, çalışmamızda kitap nüshasındaki veriler esas alınmış olup metinde bundan sonra ITT şeklinde kullanılmıştır.

¹⁰ Saatçi, Irak Türkmenleri, 262-267.

¹¹ Çoban Uluhan Beşirli, "Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler", Irak Türkmen Ağızı Araştırmaları (1. Cilt) içinde, (Bağdat: وزارة الثقافة والسياحة والإثار Yay., 2021), 58-64.

¹² Sevda Özen Eratalay, "Kerkük Türkmen Ağzında Hastalık Adları", Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020): 171-188.

¹³ M. Mehdi Bayat, "Irak Türkmen Ağzında Kalıplaşmış Anlatımlar", VI Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008) Bildirileri içinde (Ankara: TDK Yay. tarihsiz), 685-694.

¹⁴ Metinde bundan sonra KTS şeklinde kullanılmıştır.

¹⁵ Metinde bundan sonra ITTS şeklinde kullanılmıştır.

¹⁶ Önder Saatçi, "Irak Türkmen Ağızlarının Söz Varlığının Toplanması ve Kayda Geçirilmesine Dair", 200 Yıl Sonra Mütercim Asım ve Türkiye'de Sözlük Çalışmaları Bilgi Şöleni içinde (Ankara: Gazikültür A.Ş.-TYB Yay. 2021), 199-212.

¹⁷ A. İhsan Öbek, Klâsik Türk Edebiyatında Müşaare Fâiz-Sâfi (İstanbul: Kerkük Vakfı Yay., 2005), 9-13.

tespit edilmiştir. Yazmanın dili Türkiye Türkçesi, imlası ise klasik Osmanlı imlasıdır. Yazmada, her ne kadar Arap harflerine göre bir sıralama yapılmışsa da her bir harfe göre verilen maddeler kendi içinde alfabetik bir sıralamaya tabi tutulmamıştır. Yazmadaki bir diğer sorun da maddelerin bazı sayfalarda bir, bazılarındaysa birden fazla sütunda sıralanmış olmasıdır. Hatta yer yer sayfa kenarlarına maddeler yazılarak tanımları verilmiş ve birtakım açıklamalar yapılmıştır. Bu düzensizlik müellif nüshasından mıdır yoksa istinsah sırasındaki bir özensizlikten midir, anlayışamamıştır.

Bu yazmanın, içeriğine dair dikkat çekici bir özelliği Kerkük'te yazılmış ilk Türkçe sözlük olmasıdır. Lüğât-ı Türkiyye'nin yazmasını Irak Türklerinin kültür tarihiyle ilgili önemli eserlere imza atan Necat Kevseroğlu Kerkük'te ele geçirmiş ve transkripsiyonunu yaparak yazmayı PDF nüshası hâlinde bize göndermiştir. Yazma, müellif nüshası olmamakla birlikte, Kerkük'te birçok hoyrat ve folklor ürünlerinin toplanıp yazıya geçirilmesinde öncülük eden Molla Muhammed oğlu Molla Sabir'in istinsah ettiği bir nüshadır. Fakat nüshanın başında müellifin bir ön sözünün bulunması nüshanın değerini artırmaktadır. Zira bu ön sözde Sâfi'nin bazı "öz Türkçe" diye nitelendirilebilecek kelimeleri (alkış, bendeş, Çalab, ögüş, Tanrı, us) erken denebilecek bir dönemde kullanmış olması ve bunları eserinde madde başı da yapması onun dile yaklaşımı ve hâkimiyeti hakkında fikir vermektedir.

Yazmanın bizim açımızdan en önemli özelliği ise Sâfi'nin Türk dilinin söz varlığını çok geniş bir açıdan kavrayabilmiş olmasıdır. Nitekim yazmada günümüz Türkiye Türkçesi yazı dilinden ve Türkiye Türkçesi ağızlarından alınmış olduğu izlenimini veren bir kısım kelimeler ile bazı tarihî söz varlığına hatta arkaik veya ölü diyebileceğimiz kelimelere yer vermiş olmasının yanı sıra Kerkük ağzına dair birçok kelimeyi madde başı yapmış olması bunu göstermektedir. Böylece söz konusu eser yalnızca bir ağız sözlüğü olmanın çok ötesine geçmiştir. Sâfi'nin dile olan bu geniş bakışı açısı onun, kelimelere vermiş olduğu bugünkünden farklı anlamları kaydetmesinden de anlaşılmalıdır. Yazmada kelime türleri bakımından da bir çeşitlilik (isim, fiil, birleşik fiil, ikileme, sıfat, zarf, edat, vb.) mümkündür. Hatta, yazmada bazı özel adların (kişi adları, yer adları, millet adları), bitki (acı kavun, ağaç sütleğeni, andır, vb.), hayvan (ölükuyruk, pay, sağın, vb.) ve hastalık (susalık, kemik sıracası, mühre, vb.) adlarının da bulunması bu kanaatimizi güçlendirmektedir.

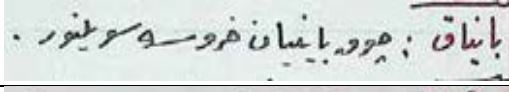
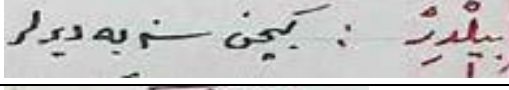
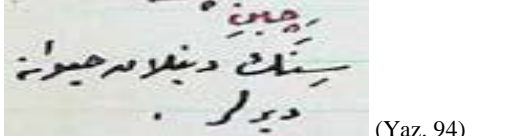
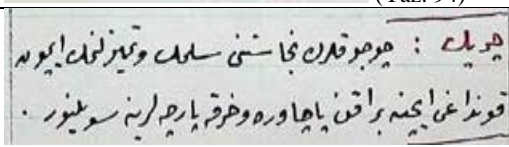
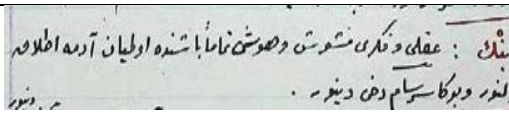
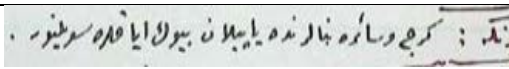
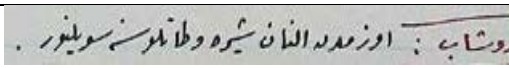
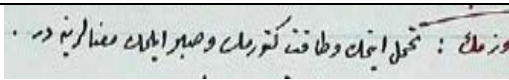
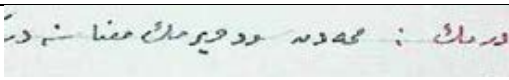
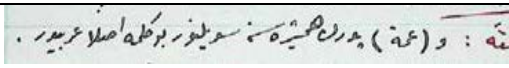
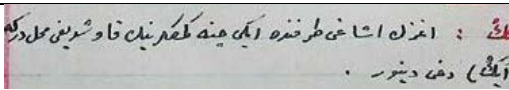
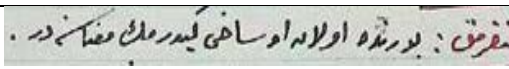
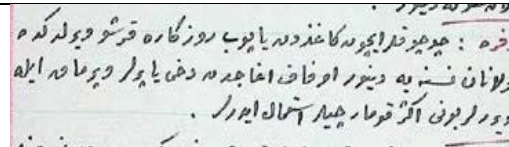
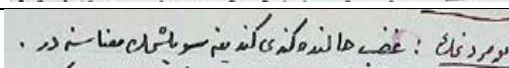
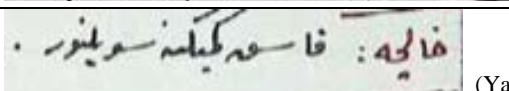
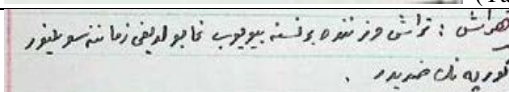
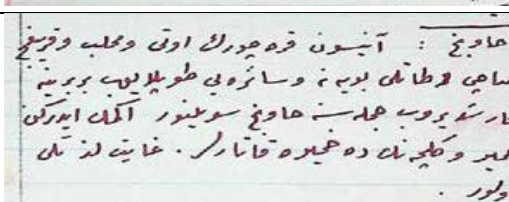
Yazmada dikkati çeken bir husus da birçok maddenin tanımında Arapça ve Farsça karşılıklarının da verilmesidir. Bu da müellifin hem Arapça ve Farsçaya hâkimiyetini göstermesi hem de dili karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele alması bakımından kayda değerdir. Sâfi'nin, sözlüğünü düzenlerken bazı kelimelerin etimolojilerine de temas ettiği görülmekle birlikte bu etimolojilerin çok basit hatta bir kısmının halk etimolojisi niteliğinde olduğu da belirtilmelidir.

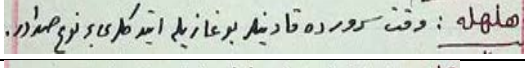
Ağız derlemeciliğinin o çağda henüz çok yeni olduğunu düşündüğümüzde bu söz varlığının ne kadar önemli ve kıymetli veriler olduğu şüphesizdir. Bu yönüyle, Sâfi'nin Kerkük yöresinden ilk ağız derlemelerini gerçekleştirmiş olduğunu söylemek mümkündür. İşte, bu gibi özellikler dikkatimizi çektiğinden, eserde Kerkük ağzına dair söz varlığını daha yakından incelemeyi uygun gördük.

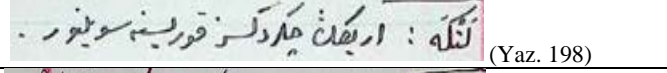
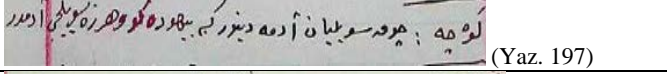
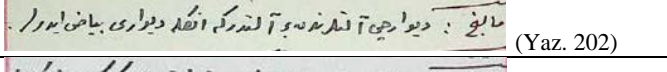
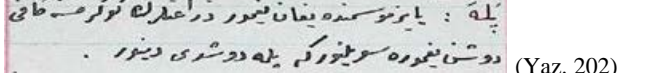
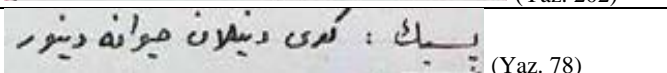
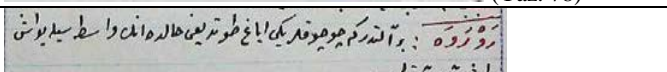
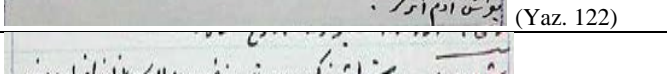
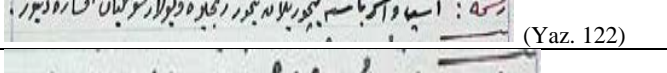
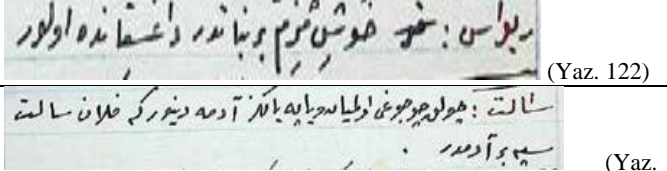
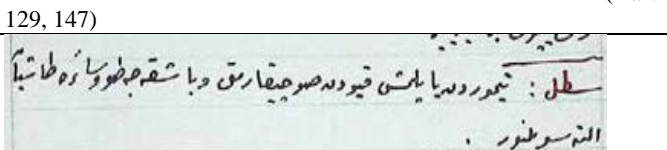
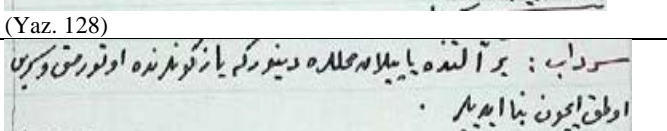
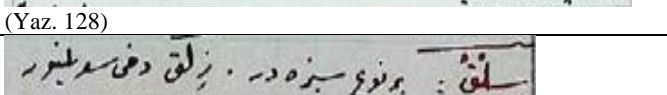
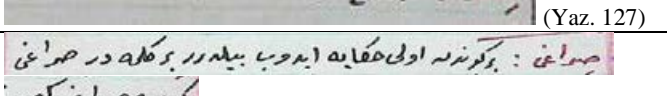
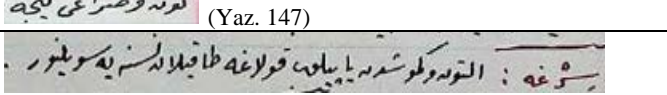

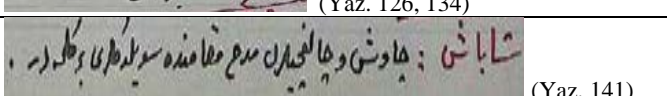
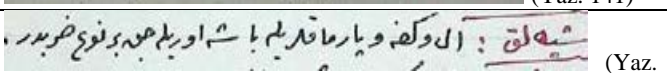
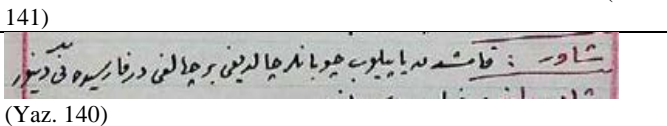
3. İnceleme

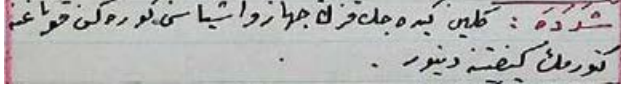
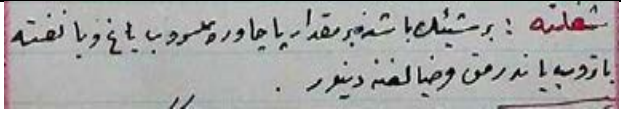
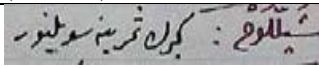
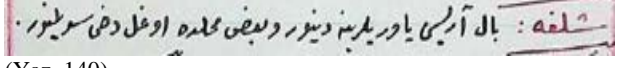
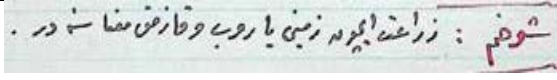
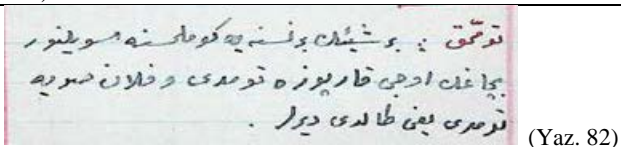
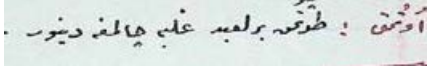
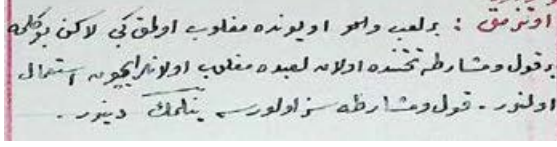
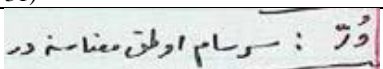
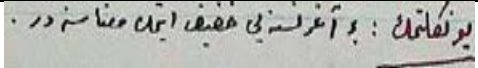
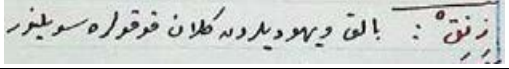
3.1. Lüğât-ı Türkiyye'de Kerkük Ağzına Dair Söz Varlığının Görünümü

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi sözlükte, Kerkük ağzına dair bazı kelimeler de madde başı yapılmıştır. Hatta, bazı maddelerin yanına, sayfa kenarlarında müellif tarafından "Kerkük'te istimal edilir." ve "Bu dahi" ibareleri yazılmıştır. Fakat biz Türkiye Türkçesiyle ortak olan maddeleri değil, yazı diline girmemiş olanların başlıcalarını aşağıdaki tabloda belirtmeyi uygun gördük.

Madde Başı ve Tanımı	Yazmadaki Şekil ve Sayfa numarası
baynaç: Çok baynayan [öt-] horosa [horoz] söylenir.	 (Yaz. 70)
bildir (I): Geçen seneye dirler.	 (Yaz. 59)
çibin: Sinek denilen hayvâna dirler.	 (Yaz. 94)
çirpek: Çocukların necâsetini silmek ve temizlenmek için, kundağı içine bırak[ıl]an paçavra ve hırka parçalarına söylenir.	 (Yaz. 105)
debeng: 'Aklı ve fikri müşevveş [karışık] ve hoş, tamamen başında olmayan adama itlak olunur [söylenir] ve buna "sersem" dahi denir.	 (Yaz. 114)
dinge: Kireç ve saire binalarında yapılan büyük ayaklara söylenir.	 (Yaz. 117)
doşab: Üzümünden alınan şıra ve tatlısına söylenir.	 (Yaz. 117)
döz-: Tahammül etmek, takat getirmek ve sabreylemek manalarıdır.	 (Yaz. 117)
emizdir-: Memeden süt vermek manasıdır.	 (Yaz. 46)
'ete: Pederin hemşiresine söylenir. Bu kelime aslen 'Arabîdir.	 (Yaz. 158)
eğek: Ağzın aşağı tarafında, iki çene kemiklerinin kavuştuğu mahaldir [yer] ki "eyek" dahi denir.	 (Yaz. 37)
fin kır-: Burunda olan evsâhı [pislik] gidermek manasıdır.	 (Yaz. 162)
fırfıra: 1. Çocuklar için kâğıttan yapıp rüzgâra karışı verildiğinde [verildiğinde] dolanan nesneye denir. 2. Ufak ağaçtan dahi yaparlar ve parmak ile çeviriler. Bunu, ekşer kumarçılar isti'mâl iderler.	 (Yaz. 161)
gümürden-: Gazap hâlinde kendi kendine söyleşmek manasıdır.	 (Yaz. 195)
hâlça: Kasık kemiğine söylenir.	 (Yaz. 112)
haraş: Bir nesne büyüyüp nema bulduğu zamanına söylenir. Körpenin zıddıdır.	 (Yaz. 213)
hâvinc: Anason, karaçörek otu, mahleb ve kırığıç saçı, tatlı boyana ve saireyi toplayıp birbirine karıştırıp cümlesine hâvinc söylenir. Ekmek ederken hamur[a] ve külçenin de hamur[un]a katarlar. Gayet lezzetli olur.	 (Yaz. 109)

helhele: Vaqt-i sürürda [eğlence zamanı] kadınlar boğazıyla ettikleri bir nevi sadadır.	 (Yaz. 209)
helim: Muharrem aylarında et ve buğdaydan yapılan bir nevi aştır.	 (Yaz. 108, 209)
henek: Laîfe, mizah ve şakaya söylenir.	 (Yaz. 108)
hırçan: Kavun ve karpuzun nihayetinde kalıp pişmeyenlerine söylenir.	 (Yaz. 112)
hîz: Muğannet, namert, puşt ve kötü adama denir.	 (Yaz. 108)
hîri: Boş ve battal gezip ve beyhüde dolaşan adama söylenir.	 (Yaz. 112)
hös: Merkebin durmasını ifhâm [anlatmak] ve işaret için isti'mâl edilir. Bir kelimedir ki telaffuz olunur.	 (Yaz. 208)
hözik: Gıpta ve haset manasındadır.	 (Yaz. 111)
hök: Bâlâ ve bülehd [yüce ve ulu]. Kıyafeti ve heybeti yolunda olan adamlara denir.	 (Yaz. 208)
hörük: Kadınların ördükleri saçlarına denir.	 (Yaz. 210)
kaşka (II): Söz döndüren adama dahi denir.	 (Yaz. 170)
kaşmer: Şol kimsedir ki herkes kendini maskaraya alıp ve zevklenip istihza iderler ve kaşmerlik dahi işbu fiile denir.	 (Yaz. 180)
kâvil: Kâf-ı Arabiyle harap olmak manasındadır.	 (Yaz. 193)
keççe: Acemi olan adama denir ki dil bilmeye.	 (Yaz. 187)
kēndi: Topraktan sandık heyetinde [şeklinde] yapılp içine zahire ve zād [erzak] konulan nesneye ıtlāk olunur [söylenir].	 (Yaz. 186)
kere: Sütü tulumda çalkıp hâşıl olan yağa denir ki daha yoğurdu içindedir.	 (Yaz. 189)
kever: Yaprağı sarımsak yaprağına şebih [benzer] bir nevi nebattır. Arabide	 (Yaz. 195)
ķırcıl: Gözü aħvel [şaşı] kimseye denir.	 (Yaz. 178)
ķoca: 2. Bazı maħalde [yer] ced ve dede manasına dahi isti'māl olunur [kullanılır].	 (Yaz. 174)
küpe (I): Zeytin, şalgam, hıyar ve saireyi turşu etmek için, bunları bıraktıkları kaba ve yağ, peynir ve saire dahi bırakılır, çamurdan yapılan ve kök boya ile boyanan nesneye denir.	 (Yaz. 196)

letke: Eriğin [kayısı] çekirdeksiz kurusuna söylenir.	
levçe: Çok söyleyen adama denir ki beyhüdegü ve herze söyleyici adamdır.	
mālinc: Duvarcı aletlerinden bir alettir ki onunla duvarı beyaz iderler.	
pele: Pâyız [güz] mevsiminde yağın yağmur ziraatlerin göğermesine kâfi düşen yağmura söylenir ki “Pele düşü” denir.	
pisik: Kedi denilen hayvana denir.	
ravrava: Bir alettir ki çocuklar yeni ayağ tuttuğu hâlde onun vasıtasıyla yavaş yavaş adım atar.	
reşme: 1. is. Esp [at] ve ester [katır] başına geçirilen demir zincire, 2. is. “Yular” söylenilen “efsâr”a denir.	
rivas: Hoşmezem bir nebattır. Dağıstanda [dağlık alanda] olur.	
salt: 2. sf. Çoluk çocuğu olmayan ve yapayalnız adama denir ki “Fılan salt sapa bir adamdır”, “Bu adam salttır”, dirler.	
sâtıl: Demirden yapılmış, kuyudan su çıkarmak ve başkaca su ve saire taşıyan alete söylenir.	
serdab: Yer altında yapılan mahallere denir ki yaz günlerinde oturmak ve serin olmak için bina edilir.	
sılq: Bir nevi sebzedir, “zılq” dahi söylenir.	
sırâğı: Bir gün evveli hikâye edip bildirir bir kelimedir “sırâğı gün” ve “sırâğı gece”.	
sırğa: Altun ve gümüşten yapılip kulağa takılan nesneye söylenir.	
sorağ: Haber, haber almak manasınadır.	
şābāş: Çavuş ve çalgıcıların medih [övme] makamında söyledikleri bir kelimedir.	
şapalaq: El, keffe ve parmaklarıyla başa vurulacak bir nevi darptır.	
şāvır: Kamıştan yapılip çobanlar çaldığı bir çalgıdır.	

şedede: Gelin gidecek kızın cihaz [çeyiz] ve eşyasını küreken [damat] konağına götürmek keyfiyetine denir.	 (Yaz. 142)
şefilte: Bir şeyin başına bir miktar paçavra sürüp yağ veya nefte [gaz yağı] batırıp yandırmak ve ziyalığına [aydınlığına] denir.	 (Yaz. 142)
şepellüh: Gebrek semeresine [meyve] söylenir.	 (Yaz. 139)
şılğa: Bal arısı yavrularına denir ve bazı mahalde [yerde] “oğul” dahi söylenir.	 (Yaz. 140)
şiven: Matem ve yas manasıdır.	 (Yaz. 139)
şöhım: Ziraat için zemin yarıp ve kazmak manasıdır.	 (Yaz. 139)
tum-: Bir şeyin bir nesneye gömülmesine söylenir. “Bıçağın ucu karpuzla tumdu” ve “Fılan suya tumdu”, yani “daldı” dirlir.	 (Yaz. 82)
ut-: Bir la'bd[e] [oyun] galebe çalmağa denir.	 (Yaz. 31)
utuz-: Bir la'b ve oyunda mağlup olmak gibi. Lakin bu kelime bir kavıl [söz] ve müşârağa [şartlaşma] tahtında [altında] olan la'bde mağlup olanlar için isti'mâl olunur [kullanılır]. Kavıl ve müşâratasız olursa “yenilmek” denir.	 (Yaz. 31)
 vur: Sersem olmak manasıdır.	 (Yaz. 207)
yüngült-: Bir ağır nesneyi hafif etmek manasıdır.	 (Yaz. 221)
zınık: Balık ve Yahudilerden gelen kokulara söylenir.	 (Yaz. 125)
zifir: 1. Çubuk kır [sigara ağızlığının üstünde beliren siyahlık]. 2. Yağ ve nevi bulaşığa söylenir. “Elim zifirdir”.	 (Yaz. 124)
zilbiye: Hamur ve kıyma[dan] mamul, yağda kavrulan bir ta'âmdir.	 (Yaz. 125)

Habib Hürmüzlü'nün hazırlamış olduğu ITTS ve KTS, H. Kemal Bayatlı'nın ITT'sinin Dizin'i, Ata Terzibaşı'nın KATS'si taranarak şu maddelerin bu kaynaklarda bulunmadığı tespit edilmiştir: *baynaq*, *çirpek*, *hâvinc*, *keççe*, *zilbiye*. Ancak *halça* Çoban Hıdır Haydar'ın ITA'sının Sözlük bölümünde kayıtlıdır.¹⁸ Bununla birlikte, *çirpek* ve *zilbiye* DS'de bulunmaktadır. Fakat *zilbiye* maddesinin tanımı Kerkük mutfağındakine göre biraz farklıdır. Öte yandan, DS'de *baynaq* şekli yoksa da “bayna-” (horoz öt-) şekli kaydedilmiştir. Oysa, *hâvinc*, *keççe* DS'de de bulunmamaktadır.

Irak'taki diğer Türkmen ağızlarına dair şu kelimeler de sözlükte yer almıştır:

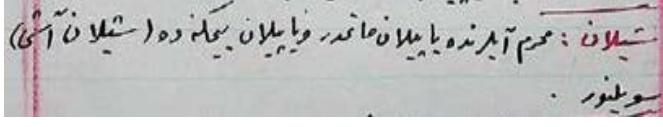
¹⁸ C. Khıdır Haydar, “Irak Türkmen Ağızları” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1979), 446.

paltar: Elbise manasındır.

 (Yaz. 72)

Telâfer ağzında “partal” şeklinde kullanılır.¹⁹

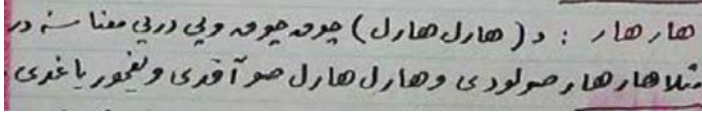
şılan: Muharrem aylarında yapılan matemdir ve yapılan yemeğine de “şılan aşı” söylenir.

 (Yaz. 139)

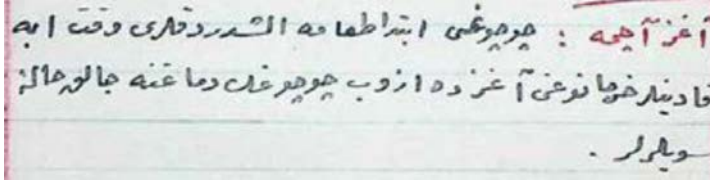
Daha çok Şii mezhebindeki Türkmenlerin yerleşim bölgelerinde kullanılır. Nitekim, Çoban Hıdır Haydar, İTA'sının Sözlük bölümünde, Kerkük'ün Tisin²⁰ Mahallesi'nden olan şair Celal Rıza Efendi'den derlemiş olduğu metinde bu yemeği “şülen” şeklinde kaydetmiştir.²¹

Sözlükte Kerkük ağzından alınmış bazı ikilemeler ve deyimler de madde başı yapılmıştır:

har har: Çok çok ve peyderpey manasındır. Mesela, “Har har soludu.” ve “Harıl harıl su aktı.” ve “Yağmur yağdı.”

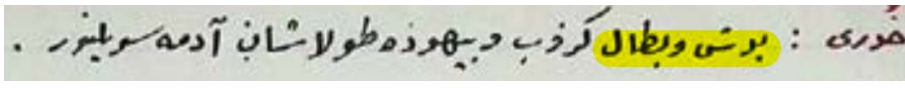
 (Yaz. 208)

ağz açma: Çocuğu ibtidâ [ilk]in] ta'āma [yemeğe] alıştırdıkları vakit ebe kadınlar hurma nev'ini ağızda ezip çocuğun damağına calık hâle söylerler.

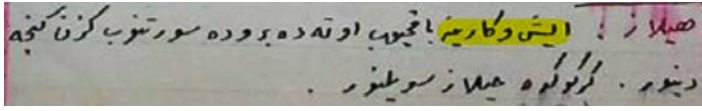
 (Yaz. 35)

Sözlükte bazı maddelerin tanımlarında da Kerkük ağzından alınmış ikilemelere ve deyimlere de rastlanmaktadır:

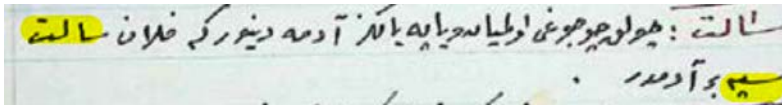
boş ve battal²² (hōrı)

 (Yaz. 41)

iş ve kâr²³ (haylaz)

 (Yaz. 208)

salt sapa (salt)

 (Yaz. 129)

¹⁹ Rıza Çolakoğlu, Telafer Folkloru (İstanbul: Kerkük Vakfı Yay., 2017), 211.

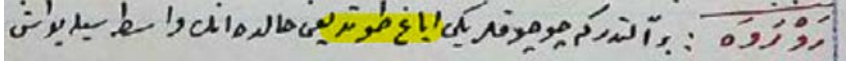
²⁰ Kerkük'te Şii Türkmen ahalisinin yaşadığı bir mahalle olup burası Ba's rejimi döneminde hükümetçe yıktırılmıştır.

²¹ Haydar, Irak Türkmen, 160.

²² Bu ikileme Kerkük ağzında “boş battal” şeklindedir.

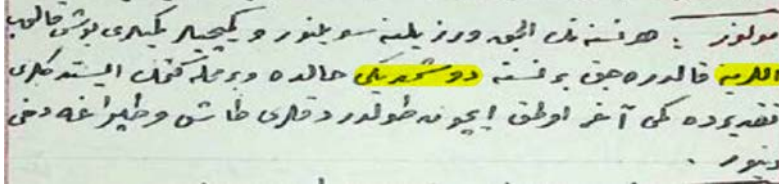
²³ Bu ikileme Kerkük ağzında “iş kâr” şeklindedir.

ayağ tut- (ravrava)

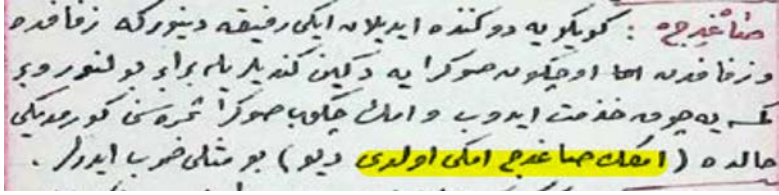
(Yaz. 122)

ellerine ... düşme- (moloz)

(Yaz. 201)

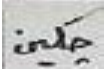
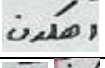
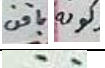
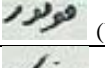
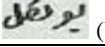
emeği sağdıç emeği ol- (sağdıç)

(Yaz. 146)

Yukarıdaki ikilemelerden *har har*, *iş kâr* ve *salt sapa*, Habib Hürmüzlü'nün ITTS ve KTS'sinde, H. Kemal Bayatlı'nın ITT'sinin dizin bölümünde, Çoban Hıdır Haydar'ın ITA'sının Sözlük bölümünde yer almamıştır. Ancak Ötüken Türkçe Sözlük'te “bol bol” şeklinde verilen anlamın, DS'de Mecitözü-Çorum'a ait olduğu belirtilmiştir. Bu da söz konusu anlamın yazı dilinden ziyade ağızlarda yaşadığını göstermektedir. Öte yandan, Hüseyin Şahbaz Hassan'ın KA'sının indeksinde *iş kâr* kaydedilmiştir²⁴, *boş battal* ise hem Habib Hürmüzlü'nün KTS ve ITTS'sinde²⁵ hem de Ata Terzibaşı'nın KATS'sinde kaydedilmiştir.²⁶

Kerkük ağzına dair bazı kelimelerse, çeşitli maddelerin tanımlarında yer almıştır

Sözlükteki Şekiller	Yazmadaki Şekil ve Sayfa numarası	Tanımlarında Bulunduğu Madde Baş
<i>çigin</i>	 (Yaz. 23)	askı
<i>ehek</i>	 (Yaz. 90)	pinc
<i>günebakan</i>	 (Yaz. 191)	günün çiçeği
<i>kotur</i>	 (Yaz. 181)	kavlık
<i>yüngül</i>	 (Yaz. 221)	yeyni

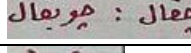
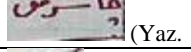
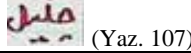
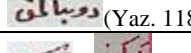

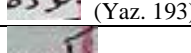
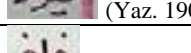
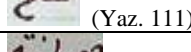

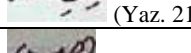
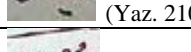
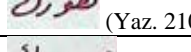

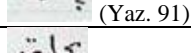
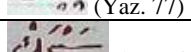
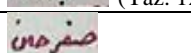
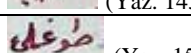
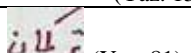
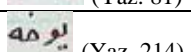
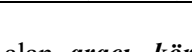
Yukarıdaki tabloda yer alan bütün kelimeler Habib Hürmüzlü ITTS ve KTS'sinde madde başı yapılmıştır.

Sözlükte, Türkiye Türkçesi ile ortak olan bazı kelimelerse madde başında, Türkiye Türkçesi yazı diliyle değil de Kerkük ağzındaki fonetik şekilleriyle kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda söz konusu kelimeler Türkiye Türkçesindeki fonetik şekilleriyle karşılaştırılmıştır:

²⁴ H. Shahbaz Hassan, “Kerkük Ağzı” (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1979), 59.

²⁵ Habib Hürmüzlü her iki sözlüğünde de ikilemeyi bitişik imlayla kaydetmiştir.

²⁶ Ata Terzibaşı, Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük (2. Cilt) (Kerkük: 2013), 405.

Sözlükteki Maddeler	Yazmadaki Şekil ve Sayfa Numarası	Türkiye Şekilleri	Türkçesindeki
<i>araç</i>	 (Yaz. 4, 19)	aracı	
<i>çağkal</i>	 (Yaz. 105)	çakal	
<i>çaşır-</i>	 (Yaz. 106)	şaşırmak	
<i>çēgil</i>	 (Yaz. 107)	çakıl	
<i>donbal-</i>	 (Yaz. 118)	domalmak	
<i>ekiz</i>	 (Yaz. 13, 37)	ikiz	
<i>emizdir-</i>	 (Yaz. 46)	emzirmek	
<i>gevde</i>	 (Yaz. 193)	gövde	
<i>give</i>	 (Yaz. 190)	güve	
<i>hāh</i>	 (Yaz. 111)	halk	
<i>havanta</i>	 (Yaz. 209)	avanta	
<i>hirişte</i>	 (Yaz. 210)	erişte	
<i>his</i>	 (Yaz. 210)	is	
<i>hörük</i>	 (Yaz. 210)	örük	
<i>hörü-</i>	 (Yaz. 208)	ürümek	
<i>imekle-</i>	 (Yaz. 41)	emeklemek	
<i>körük</i>	 (Yaz. 186, 192)	körtük	
<i>kurulda-</i>	 (Yaz. 174)	guruldamak	
<i>paklava</i>	 (Yaz. 91)	baklava	
<i>pıçak</i>	 (Yaz. 77)	bıçak	
<i>sep-</i>	 (Yaz. 127)	serpmek	
<i>sığırçın</i>	 (Yaz. 143)	sığırçık	
<i>toğlı</i>	 (Yaz. 150)	toklu	
<i>Türkman</i>	 (Yaz. 81)	Türkmen	
<i>yuha</i>	 (Yaz. 214)	yufka	

Yukarıdaki tabloda yer alan *araç*, *körük* ve *paklava* Habib Hürmüzlü'nün ITTS ve KTS'sinde kaydedilmemiştir. Ancak "*kuruldamak*" maddesine H. Kemal Bayatlı'nın ITT'sinin Dizin bölümünde rastlanmaktadır.

Müellif Türkiye Türkçesiyle ortak olan bazı kelimelerin fonetik, morfolojik şekillerini yalnız madde başlarında kullanmamış, tanımlarda da bazı kelimeler Kerkük ağzındaki fonetik veya morfolojik şekilleriyle yer almıştır. Aşağıdaki tabloda bu gibi örnekler karşılaştırmalı biçimde gösterilmiştir. Anlam ayrıntıları da tırnak işareti içinde belirtilmiştir:

Sözlükteki Şekiller	Yazmadaki Şekil ve Sayfa numarası	Türkiye Türkçesindeki Şekilleri	Tanımlarında Bulunduğu Madde Başları
<i>altun</i>	 (Yaz. 138, 196, 198, 206, 209)	altın	heyâse, küpe, lira, şaklak, verde
<i>'arağ</i>	 (Yaz. 97)	arak	çakır (I)
<i>arşun</i>	 (Yaz. 171)	arşın	karı (I)
<i>av-</i>	 (Yaz. 23)	ovmak	ovmak
<i>avuştur-</i>	 (Yaz. 23)	ovuşturmak	ovmak
<i>ayağ</i>	 (Yaz. 122)	ayak	ravrava
<i>bögrek</i>	 (Yaz. 56)	böbrek	böbrek
<i>buğda</i>	 (Yaz. 182, 208, 212)	Buğday	herreme, kamış
<i>doğması</i>	 (Yaz. 162)	doğurması	ferik
<i>duvarçı</i>	 (Yaz. 202)	-	mâlınc
<i>isitme</i> “yüksek ateş, sıtma”	 (Yaz. 21)	sıtma	ayvadana
<i>it-</i>	 (Yaz. 219)	yitmek	yitik
<i>ķabar</i>	 (Yaz. 205)	kabarcık	nasır
<i>ķumarçı</i>	 (Yaz. 161)		fırfıra
<i>oķşayıp</i>	 (Yaz. 32)	okşayıp	avutmak
<i>şirinlik</i> “söz kesme”	 (Yaz. 218)	şirinlik	yedilik
<i>yandır-</i>	 (Yaz. 142)	yakmak	şefilte
<i>yelepe</i>	 (Yaz. 218)	kelebek	yepeylek
<i>yilin-</i> “aşın-”	 (Yaz. 10, 22)	yenilmek	aşınmak
<i>yorgançı</i>	 (Yaz. 196)	yorgancı	gölge

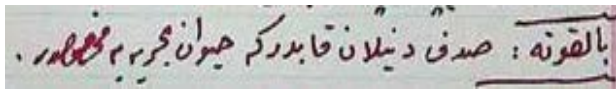
Yukarıdaki tabloda yer alan *duvarçı* maddesine, Habîb Hürmüzlü'nün ITTS ve KTS'sinde rastlanmamıştır. H. Kemal Bayatlı'nın ITT'sinin Dizin bölümünde ise *ķumarçı* ve *oķşa-* maddeleri kaydedilmiştir.

3.2. Sözlükteki Kelimelerin Anlam Bakımından Karşılaştırılması ve Değerlendirilmesi

Türkiye Türkçesiyle ortak olan bazı kelimeler sözlükte Kerkük ağzındaki anlamlarıyla kaydedilmiştir. Aşağıdaki tabloda, söz konusu maddelere verilen anlamlar Hürmüzlü'nün ITTS'si ile TDK Türkçe Sözlük ve Ötüken Türkçe Sözlük'teki anlamlarla karşılaştırılmıştır:

Maddeler	Türkiye Türkçesindeki Anlam	Sözlükteki Anlam	Kerkük Ağzındaki Anlam
ayaz	1. Duru, sakın havada çıkan kuru soğuk. 2. Çok soğuk hava.	Bulutlan arı, saf ve lafif havaya itlak olunur.	<i>Bulutsuz açık hava.</i> ²⁷
burğu	1. delik açmaya yarayan delgiye takılı, sarma, yivli keskin, çelik alet. 2. Tıpa çekmeye yarayan, ucu sivri ve helis biçiminde demir alet, tirbuşon. 3. Yerin orta ve derin katmanlarına inebilmeyi sağlayan delici alet. 4. Telli sazlarda, telleri germeye yarayan mandal.	1. Demirden bir güne alete denir. Bununla uğru maqûlesi mücrimleri ikrâr ve ihbar için işkence iderler. Arabîde “izrâ” söylenir. 2. Vidaya söylenir.	<i>Vida, civata.</i> ²⁸
çabala-	1. Güç bir durumdan kurtulmaya uğraşmak. 2. Bir işi başarmak için uğraşmak, gayret etmek.	1. Deprenmek. 2. Hareket eylemek manasınadır.	1. <i>Kımıldama, hareket etmek.</i> 2. <i>Uğraşmak.</i> ²⁹
har har	Harıltılı olarak.	Çok çok ve peyderpey manasınadır. Mesela, “Har har soludu.” ve “Harıl harıl su aktı.” ve “Yağmur yağdı.”	-
payla-	Azarlamak.	Taksim eylemek manasınadır.	<i>Bölüşmek, hisselerle bölmek, dağıtmak.</i> ³⁰
pim	1. Birbirine geçen ya da üst üste geçen parçaları birbirine tutturmak için kullanılan küçük çivi. 2. Dolap raflarını tutturmakta kullanılan yan tablalara çakılan L görünümlü parça. 3. Saatçilikte, bir çarkın ya da döner bir parçanın orta düzlemine dikey olarak tutturulmuş metal çubuk.	Karın yağına dahi söylenir.	<i>Hayvan etini kaplayan yağ tabakası, kuyruk yağı.</i> ³¹
salt	1. İçinde yabancı öge bulunmayan, mutlak. 2. İçine, kendisine yabancı hiçbir öge karışmamış. 3. Yalnızca.	1. Tenha. 2. Çoluk çocuğu olmayan ve yapayalnız adama denir ki “Fılan salt sapa bir adamdır”, “Bu adam salttır”, derler.	<i>Yalnız, kimsesiz.</i> ³²

Aşağıdaki tabloda yer alan kelimelerin yazmadaki anlamlarıyla Kerkük ağzına dair hazırlanmış sözlüklerdeki ve daha başka kaynaklardaki anlamları uyuşmamaktadır. Bu durumun iki sebepten ileri geldiği söylenebilir: Ya sözlük hazırlayanlar yazmadaki anlamları tespit edememişlerdir veya yazmadaki anlamlar günümüz Kerkük ağzından düşmüştür. Bu uyumsuzluklar aynı zamanda, söz konusu kelimelerin Kerkük ağzında, zamanla farklı anlamlar kazanmış olma ihtimalini de akla getirmektedir.

Maddeler	Yazmadaki Şekil ve Sayfa numarası	Sözlükteki Anlam	Kerkük Ağzındaki Anlam
<i>balquta</i>	 (Yaz. 70)	Sedef denilen kaptır ki hayvân-ı bahriyyeye mahsusuttur.	<i>salyangoz.</i> ³³ <i>Küçük çocuğun boynuna asılan bir çeşit süs.</i> ³⁴

²⁷ Habib Hümmüzlü, Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü (Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay., 2013), 64.

²⁸ Hümmüzlü, Irak Türkmen, 95.

²⁹ Hümmüzlü, Irak Türkmen, 109.

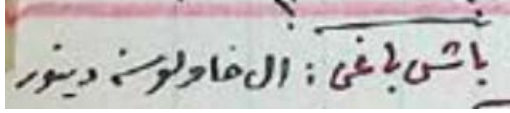
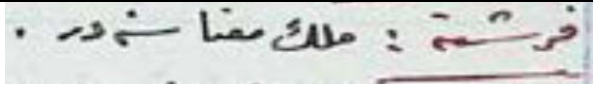
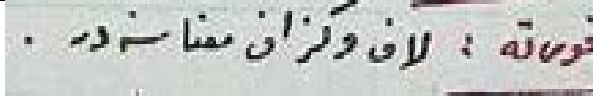
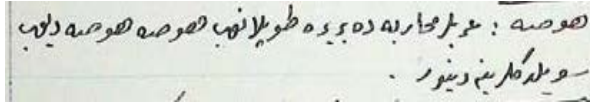
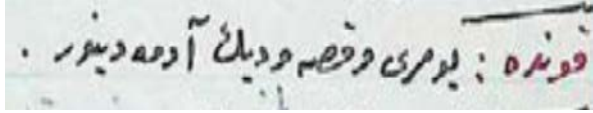
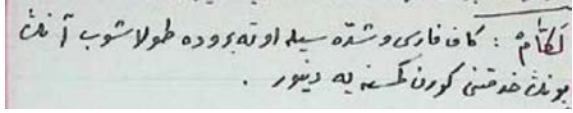
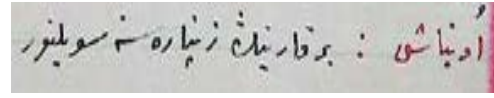
³⁰ Hümmüzlü, Irak Türkmen, 258.

³¹ Hümmüzlü, Irak Türkmen, 261.

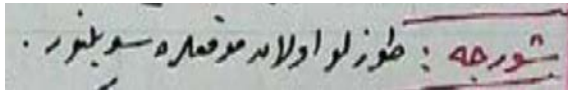
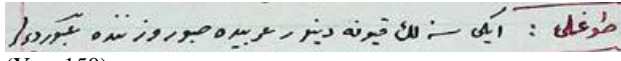
³² Hümmüzlü, Irak Türkmen, 270.

³³ Hümmüzlü, Irak Türkmen, 81.

³⁴ Terzibaşı, Kerkük Ağzı, 337.

<i>başbağı</i>	 (Yaz. 70)	El havlusuna denir.	<i>Eşarp, türban.</i> ³⁵ Ancak Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük'te yazmadakini detekleyen bir tanım yapılmıştır: <i>El ve yüzü yıkadıktan sonra, sıvayıp kurutmaya mahsus kumaş, havlu.</i> ³⁶
<i>firişte</i>	 (Yaz. 163)	melek	<i>Cin.</i> ³⁷ ("Hayalet" anlamında da kullanılır).
<i>forta</i>	 (Yaz. 161)	Lâf u güzâf manasınadır.	<i>Abartmalı ve gerçek olmayan söz, palavra.</i> ³⁸
<i>hosa</i>	 (Yaz. 212)	Araplar muharebede bir yere toplanıp "hosa hosa" deyip <i>söylediklerine denir.</i>	<i>Başboşluk, düzensizlik, düzensiz durum.</i> ³⁹
<i>kunda</i>	 (Yaz. 171)	Yumru, kısa ve dik adam	<i>Kuyruğu kesik kuş veya başka hayvan.</i> ⁴⁰
<i>leggâm</i>	 (Yaz. 198)	Kâf-ı Farisî ve şeddesiyle, öte beride dolaşp onun bunun hizmetini gören kimseneye denir.	<i>Onun bunun kapısında dalkavuklukla geçinen kimse.</i> ⁴¹
<i>oynaş</i>	 (Yaz. 30)	Bir karının zenpâresine söylenir.	<i>Aralarında hoş karşılanmayan ilişkiler bulunan evli kadın ve erkekten her biri.</i> ⁴²

³⁵ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 82.³⁶ Terzibaşı, Kerkük Ağzı, 314.³⁷ H. Kemal Bayatlı, Irak Türkmen Türkçesi (Ankara: TDK Yay., 1996), 190.³⁸ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 146.³⁹ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 178.⁴⁰ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 217.⁴¹ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 221.⁴² Hürmüzlü, Irak Türkmen, 249.

Şorca / şorca	 (Yaz. 141)	Tuzlu olan mevkilere söylenir.	<i>Kerkük'te ve Irak'ın çeşitli il merkezlerinde bir mahalle veya semt adı.</i> ⁴³
toğlı	 (Yaz. 150)	İki senelik koyuna denir. Arabîde şabûr vezninde “abûr” dirler.	<i>Bir yaşını doldurmuş dişi kuzu.</i> ⁴⁴

Aşağıdaki maddelerin tanımlardaki bazı kelimelerse Kerkük ağzındaki anlamlarıyla kullanılmıştır:

elmalık: *Davar*ın sağırısı yanlarında çıkan kemiklere denir ve “elmalık” dahi söylenir.

letke: *Eriğin* çekirdeksiz kurusuna söylenir.

Aşağıda söz konusu kelimelerin Türkiye Türkçesi ve Kerkük ağzındaki anlamları karşılaştırılarak verilmiştir.

Kelimeler	Türkiye Türkçesi	Kerkük Ağzı
<i>Davar</i>	1. Koyun ve keçiye verilen orta ad. 2. Koyun keçi sürüsü.	<i>At ve eşek gibi binek hayvanları ile küçükbaş hayvanlara verilen ad.</i> ⁴⁵
<i>Erik</i>	1. Gülgillerden, beyaz çiçekli bir ağaç (<i>Prunus domestica</i>). 2. Bu ağacın kabuğu ince, çeşitli renklerde, mayhoş veya tatlı, etli sulu, tek ve sert çekirdekli yemişi.	<i>kayısı</i> (<i>Prunus armeniaca</i>). ⁴⁶

Sonuç

Üzerinde çalıştığımız sözlük Kerkük ağzı söz varlığını yansıtan bugüne kadar ulaşılabildiği en eski belge niteliğindedir.

Sözlükte, yazı dilinden ve çeşitli ağızlardan alınmış kelimelerden, tarihî ve arkaik söz varlığından başka, Kerkük ağzından alınmış pek çok kelime de madde başı yapılmıştır: *baynak, bildir, çibin, fıfıra, gümürden-, haraş, hõrı, kaşka (II)*, vb.

Günümüze kadar, Irak Türkmen ağızlarıyla ilgili hazırlanmış sözlüklerde (Kerkük Türkçesi Sözlüğü, Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü, Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük) bulunmayan *hâvınc, keççe* gibi bazı kelimeler bu sözlükle kayda geçirilmiş bulunmaktadır.

Yazmada daha başka kaynaklarda rastlanmayan Kerkük ağzındaki bazı ikilemeler de tespit edilmiştir: *har har, salt sapa*.

Yazmanın dili Türkiye Türkçesi, imlası da klasik Osmanlı imlası olmasına rağmen, yazmada Türkiye Türkçesiyle ortak kelimelerin bir kısmı madde başında Kerkük ağzının fonetiğiyle kaydedilmiştir. Böylece Kerkük ağzına dair bir kısım kelimelerin fonetiğine dair bilgilere de ulaşılmıştır: *çakkal, ekiz, imekle-, pıçak, sep-, yuğa*, vb.

Sözlük yazarı Kerküklü olduğu için Kerkük ağzına dair söz varlığını yalnızca madde başlarında kullanmamış, bunun yanında söz konusu kelime örneklerini tanımlarda da kullanarak bazılarının ekli hâllerini de göstermiştir: *doğması, davarın, eriğin, arakla*, vb. Ancak müellifin

⁴³ Necat Kevseroğlu, Irak'ta Türkçe Yer Adları Kılavuzu (Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay., 2012), 430.

⁴⁴ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 301.

⁴⁵ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 121.

⁴⁶ Hürmüzlü, Irak Türkmen, 138.

bu tutumunun şuurlu olduğunu söyleyemeyiz. Bu durum daha ziyade ağız özelliklerinin yazıya sirayet etmesi olarak değerlendirilmelidir.

Sözlük yazarı Türkiye Türkçesiyle ortak olan bazı Kerkük ağız kelimelerini (*davar, erik*) tanımlarken bunların Kerkük ağızındaki anlamlarını vermiştir. Bazı kelimeleri (*balkuta, firişte, forta, hosa, kunda, leggâm, şorca, toğlı*) ise Kerkük ağızından almasına rağmen onları Kerkük ağızındaki anlamlarıyla kaydetmemiştir. Bu durum, söz konusu kelimelerin günümüz Kerkük ağızında anlam daralmasına veya anlam değişmesine uğramış olduğunu düşündürmektedir.

Yazmanın yayımlanması hâlinde bugüne kadar Irak Türkmen ağızları ve bilhassa Kerkük ağızı ile ilgili düzenlenmiş sözlüklerin eksiklikleri giderilmiş ve birtakım tanımlar daha da zenginleşmiş olacaktır. Yazma, sözlük olarak yayımlandığı takdirde Irak Türkmen ağızlarıyla ilgili araştırmaların genişlemesine ve gelişmesine katkıda bulunacaktır. Yazma yalnızca bir “ağız sözlüğü” olarak düzenlenmiş değilse de barındırdığı malzeme bakımından Türk dilinin tarihi söz varlığıyla ilgili araştırmalara ve genel ağız sözlükçülüğü çalışmalarına da bir katkı sağlamış olacaktır.

İşaretler:

- ā : uzun a
- é : kapalı e
- ē : uzun e
- ğ : art damak g'si
- ħ : ha (Arapça ح sesi)
- ħ : hırıltılı h (Arapça ح sesi)
- ı : ı-i arası ses
- ķ : art damak k'si (Arapça ك sesi)
- ō : uzun o
- ş : kalın s
- ū : uzun u

Kaynakça

- Bayat, M. Mehdi. “Irak Türkmen Ağzında Kalıplaşmış Anlatımlar”. VI Uluslararası Türk Dili Kurultayı (20-25 Ekim 2008) Bildirileri içinde, 685-694. Ankara: TDK Yay., tarihsiz.
- Bayatlı, H. Kemal. Irak Türkmen Türkçesi. Ankara: TDK Yay., 1996.
- Çolakoğlu, Rıza. Telafer Folkloru. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay., 2017.
- Derleme Sözlüğü (1. Cilt). Ankara: TDK Yay., 1995.
- Gülensoy, T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: TDK Yay., 2007.
- Haydar, C. Kızdır, “Irak Türkmen Ağızları”, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1979.
- Hürmüzlü, Habib. Kerkük Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay., 2003.
- Hürmüzlü, Habib. Irak Türkmen Türkçesi Sözlüğü. Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay., 2013.
- Karahan, Leylâ. Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması. Ankara: TDK Yay., 1996.
- Kevseroğlu, Necat. Irak'ta Türkçe Yer Adları Kılavuzu. Kerkük: Türkmeneli İşbirliği ve Kültür Vakfı Yay., 2012.

- Korkmaz, Zeynep. "Anadolu Ağız Araştırmalarına Toplu Bir Bakış". Türk Dili Üzerine Araştırmalar-2. Cilt içinde, 234-235. Ankara: TDK Yay., 2005.
- Öbek, A. İhsan. Klâsik Türk Edebiyatında Müşâare Fâiz-Sâfi. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay., 2005.
- Özen Eratalay, Sevda. "Kerkük Türkmen Ağzında Hastalık Adları" Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Salgın Hastalıklar Özel Sayısı (2020): 171-188. Saatçi, Önder. Irak Türkmenleri İçin. İstanbul: Kerkük Vakfı Yay., 2020.
- Saatçi, Önder. "Irak Türkmen Ağızlarının Söz Varlığının Toplanması ve Kayda Geçirilmesine Dair". 200 Yıl Sonra Mütercim Asım ve Türkiye'de Sözlük Çalışmaları Bilgi Şöleni içinde, 199-212. Ankara: Gazikültür A.Ş.-TYB Yay. 2021.
- Shahbaz, H. Hassan, "Kerkük Ağzı" Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 1979.
- Terzibaşı, Ata. Kerkük Ağzı Türkmanca Sözlük (2. Cilt). Kerkük. 2013.
- Uluhan Beşirli, Çoban. "Türkmen Ağızlarında Birleşik Kelimeler". Irak Türkmen Ağzı Araştırmaları (1. Cilt) içinde, LV. Bağdat: وزارة الثقافة والسياحة والإثار Yay., 2021.